

**ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ**

У статті розглядається питання щодо запровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб в Україні. Дослідженні положення про кримінальну відповідальність юридичних осіб закордоном, запропонований альтернативний шлях застосування заходів кримінального впливу на юридичних осіб, сформульовані пропозиції щодо кваліфікації та з питань призначення покарання юридичним особам.

Ключові слова: юридична особа, злочин, кримінальна відповідальність, покарання, суб'єкт злочину.

Кухар В. В. К вопросу целесообразности введения уголовной ответственности юридических лиц в Украине.

В статье рассматривается вопрос о введении уголовной ответственности для юридических лиц в Украине. Исследованы положения об уголовной ответственности юридических лиц за рубежом, предложен альтернативный путь применения мер уголовного воздействия на юридические лица, сформулированы предложения по квалификации и по вопросам назначения наказания юридическим лицам.

Ключевые слова: юридическое лицо, преступление, уголовная ответственность, наказание, субъект преступления.

Kuhar V. V. On the issue of introducing criminal liability of legal entities in Ukraine.

The article deals with implementation of criminal responsibility of legal entities in Ukraine. The provisions on criminal responsibility of legal entities abroad have been researched. The alternative way to utilize criminal influence measures on legal entities has been suggested. The proposals on qualification and sentence for legal entities have been formulated.

Keywords: legal entity, crime, criminal responsibility, sentence, subject of crime.

На сьогодні існує значна кількість проблемних наукових питань, котрі не підлягають швидкому вирішенню та однозначній інтерпретації, створюючи, таким чином, підґрунтя наукових дискусій. Серед таких питань – юридична особа як повноправний суб'єкт кримінальних та кримінальних процесуальних відносин. Відсутність однозначних висновків та постійна наявність наукових дискусій щодо ролі та місця юридичних осіб у науках кримінально-правового циклу створює не лише доктринальні колізії, але й суттєво впливає на правозастосовну практику.

Складність цієї наукової проблеми пояснюється необхідністю комплексного підходу до її аналізу, поєднуючи приватно та публічно-правові відносини.

У той же час, наукова популярність дослідження знаходить своє вираження в нормотворчій діяльності. Прийняття, хоча і подальша втрата чинності, Закону України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, де впроваджено нове положення про те, що юридична особа може бути потерпілим у кримінальному провадженні, говорять про динаміку синхронізації приватноправових інтересів з публічно-правовими.

Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності є дискусійним питанням. У науці кримінального права вказана проблема досліджувалась у працях Ю. В. Бауліна, Л. П. Брич, Р. В. Вереші, В. А. Власіхіної, Б. В. Волженкіна, С. Б. Гавриша, Б. М. Грека, В. К. Гришука, О. Л. Гуртовенка, У. С. Джекабаєва, О. О. Дудорова, В. О. Журавльова, С. Г. Келіни, І. Д. Козочкіна, І. В. Красницького, В. М. Кудрявцева, В. І. Осадчого, О. І. Романюка, В. В. Лунєєва, І. І. Митрофанова, О. О. Михайлова, А. В. Наумова, А. С. Нікіфорова, С. І. Нікуліна, О. Ф. Пасеки, А. В. Савченка, І. В. Сітковського, В. Н. Смітєнка, В. С. Устінова, П. Л. Фріса, О. В. Шемякіна, І. О. Харь та ін. Однак дослідження вказаних науковців, в контексті розробки теорії кримінальної відповідальності юридичних осіб, залишились науковими дослідженнями «на папері» та не знайшли свого відображення у кримінальному законодавстві України. Таким чином, повернення до цього наукового питання є на часі.

Метою цієї статті є проведення аналізу актуальних наукових питань, пов'язаних із впровадженням у коло суб'єктів кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Дозволимо собі звернути увагу на те, що якщо для України досліджуване питання є на рівні наукових розробок та пропозицій, то законодавство багатьох країн світу містить норми, відповідно до яких юридичні особи є суб'єктами кримінальної відповідальності.

Такі норми ми знаходимо у кримінальному законодавстві Сполучених Штатів Америки, Франції, Німеччини, Англії, Японії, Нідерландах, Португалії, Фінляндії, Китайської Народної Республіки, Польщі, Молдови, Албанії, Бельгії, Данії, Норвегії, Румунії, Естонії, Австрії та ін.

Однак українське кримінальне законодавство не повинно сліпо трансформувати норми закордонного законодавства, якими б прогресивними та гуманними вони не були, оскільки вітчизняне законодавство має власну систему та культуру, традиції, а також відповідає вимогам сучасного соціально-економічного стану української держави.

Загальні положення щодо юридичних осіб, в т. ч. їх відповідальності, засновані на використанні теорії фікції.

На доктринальному рівні правовою фікцією постає уявна теоретико-правова конструкція, за допомогою якої моделюються тенденції формування і розвитку неіснуючого у дійсності, а об'єктивно необхідного у праві (наприклад, «юридична особа») [1, с. 185].

На думку А. Іванського, суть правової фікції вбачається в тому, що певні юридичні наслідки закон пов'язує із завідомо неіснуючими фактами [2, с. 238].

Юридична особа є різновидом юридичної фікції, коли колективу людей умисно приписуються властивості однієї людини, аж до визнання її правосуб'єктності [3, с. 13].

Ураховуючи окреслені положення та в межах досліджуваного питання, зазначимо, що юридичну особу неправильно асоціювати з колективом працівників і службовців, оскільки колектив людей є цілісною сукупністю окремих особистостей, характер якого повністю ними і визначається. Замінивши одних членів колективу на інших, можна отримати інший колектив. Але того ж самого не можна сказати відносно юридичної особи. Оскільки повна заміна колективу працівників і службовців конкретної організації не впливає на автентичність юридичної особи. Тому зводити сутність юридичної особи до колективу необґрунтовано та непотрібно.

Звичайно, викладене дещо суперечить думкам папи Інокентія IV, який в 1245 р. заявив, що корпорація існує лише в людській уяві, що це фікція, придумана розумом. Корпорація позбавлена волі, лише її члени, живі люди, мають волю і діють [4, с. 71–72]. Однак з того часу відношення до колективних суб'єктів суттєво змінилось.

Таким чином, розуміння юридичної особи тепер зводиться не до сприйняття її як фікції, а як до соціальної реальності, оскільки, в сучасному світі, з розвитком ринкової економіки та адміністративного ресурсу, безглуздо заперечувати важливу роль юридичної особи як учасника будь-яких правовідносин.

Якщо ми розуміємо і сприймаємо юридичні та фізичні особи як рівноправних учасників цивільного обороту, то несправедливо заперечувати відповідальність як для перших, так і для других. Однак однозначним є те, що притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб входить у протиріччя із сучасним українським законодавством, а особливо з презумпцією невинуватості і принципом особистої відповідальності за вчинене правопорушення, оскільки юридична особа не володіє ні волею, ні свідомістю.

На виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб у Верховні Раді України був зареєстрований законопроект № 2990 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)», в пояснювальній записці до якого зазначено наступне: «існування в суспільстві такого негативного явища, як злочинність, обумовлює необхідність забезпечення належного реагування держави на її прояви».

Застосування кримінально-правових механізмів є дієвим засобом реагування на протиправну поведінку осіб.

«Однак фізична особа, вчиняючи злочин, нерідко задовольняє не власні інтереси, а інтереси юридичної особи, в результаті якої остання отримує незаконні переваги» [5]. Окреслене вказує на сучасний підхід законодавця, нову кримінально-правову політику держави та реальну можливість прийняття норм права, які запроваджують кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Утім, як зазначено нами раніше, законодавство деяких країн світу містить норми, за якими передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб, навіть інколи за злочини проти життя та здоров'я.

Так, наприклад, прийнятий у Англії Закон про корпоративне просте вбивство і корпоративне вбивство (Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act) 2007 року ввів нову норму, відповідно до якої юридична особа, у разі якщо недотримання певних покладених на неї обов'язків забезпечити безпеку життя і здоров'я певної групи людей призведе до загибелі людини, може бути притягнута до кримінальної відповідальності за просте вбивство. Фактично, така зміна англійського законодавства призвела до появи нової категорії простого ненавмисного вбивства – вбивства, скоєного юридичною особою, що відрізняється не тільки особливим суб'єктом, але й особливим психічним елементом, беручи до уваги корпоративну політику особи в цілому, і якщо мали місце в минулому порушення в дотриманні правил безпеки щодо забезпечення життя [6]. Схожі норми існують у кримінальних кодексах Литви, Франції.

Зрозуміло, що це скоріше виключення з переліку складів злочинів у законодавстві зарубіжних країн, за вчинення яких до юридичних осіб може бути застосована кримінальна відповідальність. У загальному аналізі злочини, за які передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб, стосуються таких сфер життя, як економічна діяльність та підприємництво (в т. ч. податки та обіг грошей і цінних паперів), інтелектуальна власність, інформація (в т. ч. «комп'ютерні злочини»), навколишнє середовище та екологія, обіг наркотичних та психотропних речовин, приватні інтереси та інтереси нації, тероризм тощо.

Логічно, що перелік складів злочинів засновується на залученні юридичних осіб у ту чи іншу сферу суспільного життя: чим більша роль юридичних осіб, тим частіша імовірність деліктів, які можуть бути ними вчинені.

Окрім складу злочинів, беззаперечною особливістю є види покарань, що можуть бути застосовані до юридичних осіб.

Так, у ст. 131-37 Кримінального кодексу (далі – КК) Франції зазначено, що на юридичну особу можуть бути накладені такі види покарання:

1) штраф, який є найбільш поширеним видом покарання; максимальна величина штрафу при цьому розраховується, виходячи з величини штрафу для фізичних осіб, який збільшують у п'ять разів. При цьому якщо за злочин не передбачається покарання у вигляді штрафу для фізичних осіб, то для юридичних осіб він може досягати 1 млн. євро (доповнення, внесене в ст. 131-38 Закону Франції від 9 березня 2004 р.);

2) у випадках, передбачених законом, покарання, зазначені в ст. 131-39 КК Франції:

а) ліквідація юридичної особи;

б) заборона займатися будь-яким видом діяльності на строк до 5 років або ж остаточна заборона;

в) судовий нагляд над юридичною особою на строк до 5 років;

г) закриття підрозділів підприємства, які посприяли вчиненню підсудних справ (закриття остаточне або на строк до 5 років);

д) заборону на участь у державних контрактах на термін до 5 років або ж остаточно;

е) заборона робити публічну пропозицію про розміщення вкладів або цінних паперів на ринку на строк до 5 років або ж остаточно;

ж) заборона на строк до 5 років випускати чеки, інші, ніж ті, які дозволяють отримувати кошти векселедавцем у присутності платника за переказним векселем, або ті, які посвідчено, або користуватися платіжними картами;

з) конфіскація речі;

і) опублікування або поширення винесеного судового рішення в пресі або за допомогою інших засобів масової інформації;

к) конфіскація тварини, використаної для вчинення порушення, проти якої було здійснено порушення;

л) заборона остаточна або на строк до 5 років утримувати тварину [7].

Зрозуміло, що найбільш реальними та загальними видами покарань, які могли би бути застосовані до юридичних осіб в Україні, є штраф, ліквідація, заборона брати участь у державних закупівлях, конфіскація майна, позбавлення дозволу на здійснення конкретного виду діяльності. Практично всі ці види відповідальності вже передбачені вітчизняним адміністративним правом.

Утім, уявивши, гіпотетично, можливості застосування в українському законодавстві підходів та погодившись із концепціями науковців, згідно з якими юридичну особу варто вважати суб'єктом кримінально-правової відповідальності, можна запропонувати деякі думки з цього приводу.

Неможливо застосувати до юридичних осіб всі види покарань, зокрема позбавити їх волі (одне з найважливіших видів покарань у кримінальному праві). Тому беззаперечним є виокремлення окремого переліку покарань, застосування яких можливе до юридичних осіб як суб'єктів кримінальної відповідальності.

Окрім того, варто звернути увагу на те, що правила призначення покарань та кваліфікації дій юридичних осіб впливають з їх сутності як правової фікції та повинні враховувати наступне:

1) дія кримінального закону не повинна поширюватися на такий суб'єкт, як держава.

Причина полягає у тому, що держава не може обвинувачувати та притягувати до відповідальності державу. Це нелогічно. Також неможливо стягнути штраф з держави до держави. Однак, на нашу думку, державні підприємства, діяльність яких засновується та метою якої є отримання прибутку, можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності;

2) кримінальна відповідальність юридичної особи не повинна виключати кримінальну відповідальність фізичної особи. Необхідність сукупної відповідальності має вирішувати суд у кожному окремому випадку. Оскільки вчиненню злочину (кримінального правопорушення) юридичною особою сприяє конкретний орган юридичної особи (колективний або одноособовий).

Найбільш прийнятним, у цьому контексті, є підхід, що використаний у кримінальному законодавстві таких країн, як Іспанія, Латвія, Албанія, Мексика, Туреччина, Швейцарія: у разі участі юридичної особи у злочині, що фактично вчиняється фізичною особою в інтересах юридичної особи, до юридичної особи застосовуються заходи кримінально-правового впливу, поряд з фізичною (кумулятивна відповідальність).

Це дозволить ефективно боротися із злочинністю фізичних та юридичних осіб разюче не змінюючи як чинного кримінального законодавства, так і його концепції та доктрини, засновується на принципі особистої вини особи;

3) мотивом злочину (кримінального правопорушення) повинна бути його користь для юридичної особи. Користь може проявлятися як в отриманні благ майнового характеру, так і в отриманні немайнових благ, котрі або здатні позитивно вплинути на ділову репутацію юридичної особи, або надати неправомірні переваги перед іншими рівними суб'єктами ринку. Тобто злочин (кримінальне правопорушення) має бути вчинений юридичною особою умисно, хоча, з точки зору сучасного українського законодавства, вести мову про її волю на вчинення конкретних дій можна лише в аспекті догвірного права;

4) штраф, що може бути застосовано до юридичної особи, має бути значно більший, ніж для фізичних осіб;

5) до юридичних осіб варто застосовувати судимість та її наслідки;

6) при кваліфікації діяння та при призначенні покарання варто враховувати пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини. Якщо пом'якшуючі обставини можуть бути і не включені до переліку, оскільки він відкритий, то обтяжуючі обставини повинні бути чітко визначені у кримінальному законодавстві. До таких можна віднести: наявність судимості юридичної особи (відіграє значну роль у разі вчинення злочину повторно), значний розмір завданої шкоди юридичною особою тощо. Причому поняття «значний розмір», «суттєва шкода», що може бути спричинена діянням юридичної особи, має бути чітко встановлена у законодавстві та диференційована від аналогічних понять щодо вчинення злочину (кримінального правопорушення) фізичною особою.

Зрозуміло, що інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб варто впроваджувати, якщо є тверде переконання в тому, що після введення кримінальної відповідальності юридичних осіб зміна вітчизняного законодавства матиме позитивний ефект, який можна буде спостерігати шляхом зменшення кількості злочинів у сфері економіки та господарювання, організованої злочинності, екологічних злочинів, злочинів проти національної безпеки, безпеки людства та громадського порядку.

Також можна запропонувати ще один варіант розвитку кримінально-правової думки щодо притягнення юридичних осіб до відповідальності за вчинення злочину. Оскільки тільки фізичні особи можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України, на сьогодні не є настільки нагальним термінове встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Спочатку можна ввести у законодавство інститут кримінально-правового впливу на юридичних осіб (на кшталт заходів виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх), без залучення їх до кримінальної відповідальності. Оскільки відповідно, до частини першої статті 2 КК України підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим

Кодексом [8], юридична особа, таким чином, вводиться в сферу кримінально-правового впливу, однак не визнається ні суб'єктом злочину, ні суб'єктом кримінальної відповідальності.

При використанні такого підходу не потрібно вносити значних змін у чинне кримінальне законодавство, суттєво трансформувати надбання кримінально-правової науки.

Список використаних джерел:

1. Уляновська О. Сутність правової фікції / О. Уляновська // Право України. – 2011. – № 1. – С. 184–187.
2. Іванський А. Правові фікції як прийом юридичної техніки у правовому регулюванні фінансових правовідносин / А. Іванський // Право України. – 2011. – № 3. – С. 236–242.
3. Завальнюк В. В. Ірраціональні аспекти правової реальності у світлі юридичної антропології / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 48. – С. 11–22.
4. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве. Ученые труды. Выпуск XII / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 363 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : проект Закону України № 2990 від 14 травня 2013 року, доопрацьований 21 травня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901.
6. Малешина А. В. Ответственность за преступные деяния против жизни в странах общего права (на примере Англии, США и Канады) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Малешина ; МГУ им. М.В. Ломоносова (юридический факультет). – М., 2009. – 32 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.msu.ru/doc/maleshina.pdf>.
7. Уголовный кодекс Франции [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266,100104297,100105714,100105715,100105872,100105873,100105894#text>.
8. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/кримінальний%20кодекс>.

** Кухар Валерій Васильович – кандидат юридичних наук, начальник кафедри кримінального права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, полковник юстиції.*